

УДК 351.74

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.39>

СПЕЦІАЛЬНІ ЗАСОБИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ: НОВА КОНЦЕПЦІЯ

Жбанчик А.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8149-2323>

Бойко О.І.,

старша викладачка кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1030-5997>

Бойко О.І., Жбанчик А.В. Спеціальні засоби в діяльності поліції: нова концепція.

Статтю присвячено теоретичному дослідженню проблем нормативно-правового регулювання застосування поліцейськими спеціальних засобів під час виконання службових обов'язків. Проведено аналіз та надана загальна характеристика існуючої класифікації спеціальних засобів, тлумачення нормативно-правового визначення способів їх реалізації, відзначається відсутність єдиного погляду на ці елементи службової діяльності.

Зазначено про особливості в період введення воєнного стану службової та службово-бойової діяльності поліції, які полягають у можливості використовувати її працівникам будь-які підручні засоби в якості спеціальних та ігнорувати загальні правила (порядок та умови) застосування для випадків потреби відбиття нападу чи затримання особи та усунення небезпеки у стані крайньої необхідності щодо певної категорії правопорушників: осіб, які беруть участь у збройній агресії проти України. Наголошується, що потрібно офіційне трактування такого права в сфері застосування спеціальних засобів.

Визначено, що спеціальні засоби застосовуються переважно в межах виконання поліцейських повноважень або превентивних (неприпустимість травм), або примусових (максимум летальних наслідків, виведення із ладу особового складу та бойової техніки). Але деякі з передбачених засобів мають комбіновану сферу застосування, а в період дії воєнного стану можуть міняти своє призначення в залежності від ситуації застосування, що потребує перегляду приналежності окремих спеціальних засобів до примусових.

Висвітлюються проблеми неоднозначності зарахування службових тварин в якості примусових поліцейських заходів, а також недостатньої визначеності серед спеціальних засобів, які дозволяють здійснювати службові повноваження, таких, що належать до обов'язкового тактичного медичного спорядження. Це дозволить узгодити використану в профільному законі термінологію

(«медична», «домедична», «долікарська» допомога).

Визначено обґрунтованість концептуально та принципово нового підходу до існуючої системи спеціальних засобів, які застосовуються чи використовуються для виконання поліцейських повноважень, а її удосконалення –перспективним напрямом правотворчості.

Ключові слова: спеціальні засоби, поліцейські заходи примусу, превентивні засоби, підручні засоби, засоби тактичного медичного призначення, засоби екіпірування, домедична допомога

Boyko O.I., Zhbanchyk A.V. Special means in police activity: a new concept.

The article is devoted to a theoretical study of the problems of legal regulation of the use of special means by police officers during the performance of official duties. The analysis was carried out and the general characteristics of the existing classification of special means, the interpretation of the normative-legal definition of the methods of their implementation, and the lack of a unified view of these elements of official activity were noted.

It is noted about the peculiarities during the introduction of martial law of the service and service-combat activities of the police, which consist in the possibility for its employees to use any improvised means in a special capacity and to ignore the general rules (order and conditions) of application in cases of the need to repel an attack or detain a person and elimination of danger in a state of extreme necessity regarding a certain category of offenders: persons participating in armed aggression against Ukraine. It is emphasized that an official interpretation of such a right is required in the field of application of special means.

It was determined that special means are used mainly within the scope of police powers, either preventive (inadmissibility of injuries) or coercive (maximum lethal consequences, disabling of personnel and military equipment). But some of the provided means have a combined scope of

application, and during the period of martial law they can change their purpose depending on the situation of use, which requires a review of the affiliation of certain special means to coercive ones. The problems of the ambiguity of enlisting service animals as coercive police measures, as well as the lack of certainty among special means that allow the exercise of official powers, such as those belonging to mandatory tactical medical equipment, are highlighted. This will make it possible to harmonize the terminology used in the relevant law («medical», «pre-medical», «non-medical» assistance).

The validity of a conceptually and fundamentally new approach to the existing system of special means, which are used or used for the performance of police powers, is determined, and its improvement is a promising direction of law-making.

Key words: special means, police coercive measures, preventive means, improvised means, tactical medical means, means of equipment, pre-medical

Постановка проблеми. Запровадження правового режиму воєнного стану спричинили низку нових особливостей професійної діяльності територіальних підрозділів Національної поліції. Фактично, в умовах повномасштабної війни виконання службових обов'язків поліцейськими було переведено в режим виконання службово-бойових завдань, у зв'язку з чим поліцейські отримали додаткові повноваження. Але, навіть, накопичення певного досвіду за роки війни в Україні, ряд положень правоохоронної діяльності залишаються невизначеними чи неоднозначними, насамперед, щодо виконання не притаманним їм функцій.

Умови підвищеного ризику та обмеженості ресурсів, підштовхнули законодавця пристосувати окремі положення Закону України «Про Національну поліцію» (далі – ЗУНП) до воєнного стану, можливості імпровізації в певних повноваженнях. Так, з метою оптимізації діяльності поліції під час воєнного стану, 15.03.2022 р. внесено чимало змін, зокрема у ч. 5 ст. 42 Закону України «Про Національну поліцію» щодо права поліцейських використовувати підручні засоби [1]. Водночас, чіткого тлумачення цього поняття законодавцем не надано і потрібні питання правового реформування сектора безпеки і оборони щодо переведення його на стандарти і та використання спеціальних засобів, поширених в країнах ЄС та НАТО були вирішені не в повному обсязі.

Стан опрацювання проблематики. Правові підстави застосування поліцейських примусових заходів, а також спеціальних засобів для забезпечення публічного порядку та публічної безпеки стали предметом досліджень багатьох правознавців О. Бандурки, Д. Бахраха, Б. Боровікова, В. Булачека, А. Богуна, А. Березняка, І. Власенко, А. Васильєва, І. Голосніченка, М. Дорогих,

І. Землянського, Ю. Йосипіва, В. Криволапчука, М. Лисої, М. Моргуна, В. Медведєва, В. Московця, Н. Пряхіної, В. Синенького, В. Соболева, О. Тюрло, О. Фролова, Б. Шаповалова. Зокрема, питанням нормативно-правового регулювання діяльності поліції зарубіжних країн, у т. ч. й застосуванню ними спецзасобів, присвячено праці: С. Асямова, О. Губанова, Т. Джурканіна, С. Лисенкова, Н. Матюхіної, Д. Міразова, А. Савченка, Д. Санакоєва, В. Сергєвніна, А. Таджикиєва, О. Фролова, О. Якубова.

Водночас, бойові умови службової діяльності поліції та пов'язане з цим отримання ними додаткових повноважень згідно вітчизняного законодавства вимагають ґрунтовного теоретичного переосмислення поліцейських заходів та вироблення їх нової концепції з урахуванням внесених змін.

Метою статті є аналіз і оцінка системи спеціальних засобів, які застосовуються для виконання поліцейських повноважень, в їх існуючій законодавчій моделі, а також вироблення нової концепції, пов'язаної, в тому числі, зі змінами їх правового регулювання під час дії воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Важливими питаннями, що виникають в забезпеченні діяльності працівників підрозділів Національної поліції України в умовах кризових ситуацій – це ефективність застосування ними різноманітних заходів і засобів, особливо, примусових: фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї. З урахуванням положень Закону України «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі, під час дії воєнного стану» від 15.03.2022 року № 2123-IX [2], відповідно до ч. 9 ст. 45 ЗУНП під час дії воєнного стану дозволено не дотримуватись стосовно осіб, які беруть участь у збройній агресії проти України під час дії воєнного стану, вимоги та заборони, передбачені ст. 43, ч. 4 та ч. 5 ст. 45, а також ч. 9 ст. 46 ЗУНП, а саме: застосовувати заходи примусу без попередження заздалегідь та вимагати миттєвого виконання вимог; робити попередження не лише вголос, а в будь-який зрозумілий спосіб, наприклад, шляхом демонстрації спорядженої зброї; не враховувати індивідуальні особливості правопорушення для вибору виду засобів примусу; застосовувати малогабаритні підіривні пристрої для відкриття приміщень, навіть, якщо заподіяна шкода буде більшою, ніж яку вдалося відвернути; наносити удари гумовими (пластиковими) кийками в будь-які ділянки тіла; здійснювати прицільну стрільбу по людях, не враховувати вимоги технічних характеристик травматичної зброї та інше.

Аналізуючи внесені зміни слід звернути увагу на те, що в ч. 4 ст. 43 ЗУНП чітко передбачено,

що поліцейські зобов'язані надавати невідкладну «медичну» (!) допомогу особам, які постраждали в результаті застосування заходів примусу. У цей же час, в п. 4 ч. 1 ст. 18 ЗУНП термін «медична» було обґрунтовано замінено на термін «домедична» допомога, адже поліцейський є особою, яка не має медичної освіти. У ч. 10 ст. 42 ЗУНП немає вказівки на потребу надання медичної чи домедичної допомоги окупантам у разі завдання поліцейським тілесних ушкоджень чи каліцтва під час дії воєнного стану – лише за можливості повідомити про це свого безпосереднього керівника. У зв'язку з цим, термін «медична» у ч. 4 ст. 43 ЗУНП викликає колізію, адже не зовсім зрозуміло, що мав на увазі законодавець: право не надавати поліцейським домедичну допомогу чи медичну, адже ч. 9 ст. 45 ЗУНП не виключила обов'язок згідно з п. 4 ч. 1 ст. 18 ЗУНП надавати домедичну допомогу під час воєнного стану.

В цілому, проблематика надання домедичної допомоги під час воєнного стану набагато ширша, ніж суто розмежування понять «медична» та «домедична» допомога, адже йдеться про потребу забезпечення поліцейських відповідними засобами, які забезпечують можливість виконання поліцейських повноважень. Про такі засоби відсутнє згадування в ЗУНП, а їх номенклатуру регламентують підзаконні нормативно-правові акти: для підрозділів Національної поліції України, які беруть участь у забезпеченні публічної безпеки і порядку та поліції особливого призначення, які беруть участь у боротьбі з тероризмом, розроблено Норми належності медичного забезпечення: «Аптечка медична індивідуальна поліцейського» та «Аптечка медична автомобільна для підрозділів патрульної поліції» [3]. Їх складові суттєво відрізняються від комплектації Аптечки медичної загальновійськової індивідуальної, Аптечки індивідуальної Військовослужбовця Сил спеціальних операцій з Комплектів медичного майна для надання першої медичної, долікарської та першої лікарської допомоги, затверджених Наказом Генерального штабу для Збройних Сил України та № 7 від 07.01.2017 р. та Переліку лікарських засобів та медичних виробів, які повинні бути в складі аптечок медичних загальновійськових індивідуальних, затверджених наказом МОЗ України від 05.01.2017 р. № 6 [4]. За умов воєнного стану, для поліцейських критично важливим є належне та стандартизоване наповнення аптечок на рівні міжнародних стандартів ТССС (так звана IFAK), зокрема й тому, що вони також працюють або потрапляють в райони ведення бойових дій [5, с. 36–40; 6].

Програми навчання поліцейських наданню домедичної допомоги також не містять медичної складової, тобто навчань як у військових та бойових (пара-) медиків. Однак, воєнний стан в Україні дав зрозуміти очевидну тезу: вітчизняні

правоохоронні органи як сили безпеки необхідно приводити у відповідність до загальноновизнаних ефективних стандартів НАТО. Зокрема, питання включення на рівні закону алгоритмів ТССС і арсеналу засобів тактичної медицини в службовій діяльності під час воєнного стану є досить актуальним для забезпечення завдань, пов'язаних із виконання покладених на нього повноважень [7; 8; 9].

Якщо в мирний час перелік підстав застосування працівниками поліції спеціальних засобів є вичерпним і розширенню не підлягав, то під час дії воєнного стану цей перелік необмежено розширено поняттям «підручні засоби», тобто будь-яких предметів, механізмів, речовин, приладів і пристроїв, що оточують поліцейського, у ч. 5 ст. 42 ЗУНП для випадків потреби відбиття нападу чи затримання особи та усунення небезпеки у стані крайньої необхідності.

Дослідники поняття «підручний засіб» пропонують розуміти як певну спеціальну дію, яка дає можливість щось здійснити та досягти певної мети (різноманітні засоби впливу на особу, яка вчинила правопорушення), так і доступні елементи оточуючого середовища (предмети, речі, елементи спеціального спорядження, одягу, транспортні засоби), які за певних обставин поліцейський використовує для реалізації своїх службових повноважень, за умов відсутності конструктивно призначених для цього спеціальних засобів [10, с. 246]. Виходячи з того, що ч. 6 ст. 42 ЗУНП чітко прописує, що не є заходом примусу використання поліцейським шоломів, бронезилетів та іншого спеціального екіпірування, оскільки вони є засобами індивідуального захисту, до групи спеціальних засобів в умовах воєнного стану автори відносять «засоби активної оборони та засоби забезпечення спеціальних операцій» [10, с. 246].

Але перелічені в ч. 6 ст. 42 ЗУНП засоби спеціального екіпірування також конструктивно призначені для виконання службових повноважень правоохоронців і є спеціальними індивідуальними засобами.

Принагідно згадати, що серед спеціальних засобів та правил їх застосування у ч. 3 ст. 42, п. 7 ч. 4 ст. 42 п. 12 і п. 13 ч. 3 ст. 45 ЗУНП визначено не тільки предмети, а ще й службові тварини (собака, кінь), які визнані спеціальними засобами, хоч і не є предметами, тож під час воєнного стану за аналогією в праві їх можна застосовувати і як «підручний засіб». Наприклад, загальновідомо про використання у виконанні службово-бойових завдань пса-піротехніка за межами встановленого законодавством порядку постановки на спеціальний облік кінологічного підрозділу ДСНС цієї тварини як службової [11].

До речі, серед широкого спектру поліцейських заходів примусу в країнах зарубіжжя також передбачені службові тварини. Наприклад, у феде-

ральному законодавстві США поліції надаються повноваження використовувати такі заходи: 1) переконання словами; 2) фізичний вплив (неозброєні заходи оборони/прийоми рукопашного бою); 3) хімічні аерозолі подразливої дії; 4) поліцейський кийок; 5) службові собаки; 6) вогнепальна зброя [12]. Тобто і фізична присутність офіцера поліції, і застосування ним службової тварини, вогнепальної зброї, фізичної сили чи предметів та речовин визнані не спеціальними засобами, а способами впливу на правопорушника – спеціальними заходами.

Враховуючи сказане, виникає логічна потреба в концептуально та принципово новому підході до системи спеціальних засобів та перебудові законодавчої моделі і вироблених в науці класифікації спеціальних засобів, які застосовуються чи використовуються для виконання поліцейських повноважень.

Певні науковці пропонують спеціальні засоби узагальнити як «предмети», тобто матеріальні явища (живі чи неживі), які покликані сприяти ефективному виконанню поліцейських повноважень та які за призначенням можна угрупувати на: 1) превентивні: а) технічні прилади; б) технічні засоби; в) спеціалізоване програмне забезпечення (ст. 40 ЗУНП); 2) примусові: а) спеціальні засоби примусового характеру (ч. 2 та ст. 45 ЗУНП); б) підручні предмети, які можуть бути використані аналогічно спеціальним засобам (ч. 5 ст. 45 ЗУНП); в) службові тварини (п. 7 ч. 4 ст. 42 ЗУНП) [13]. Ми підтримуємо цю ідею, але вважаємо класифікацію не досить повною.

У визначенні спеціальних засобів, яке наведено в ст. 42 ЗУНП цілком слушно уточнюється, що йдеться саме про такий їх вид, як поліцейські заходи примусу. Водночас, їх застосування має різний механізм та наслідки: фізичної сили (силових прийомів рукопашного бою) – фізичний біль або травми, вогнепальної зброї як засобу смертельної дії – смерті, а застосування спеціальних засобів – відворотне тимчасове ураження, психологічне чи фізичне пригнічення чи обмеження волі правопорушника, а ще – захист людей від ураження різними предметами (у тому числі від зброї).

Привертає увагу той факт, що такі спеціальні засоби примусу як засоби примусової зупинки транспорту чи пристрої, гранати, боєприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень взагалі не призначені безпосередньо фізично контактувати з правопорушником, а спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби чи споряджені димоутворюючими препаратами є безпечними, як зазначено в ЗУНП, отже не здатні завдати ушкоджень правопорушнику.

Із змінами, внесеними згідно із Законом України від 16.02.2021 р. № 1231-IX та в редакції Закону України від 15.03.2022 р. № 2123-IX, у ст.

40 ЗУНП серед превентивних поліцейських заходів закріплено перелік таких спеціальних засобів як технічні прилади, технічні засоби та спеціалізоване програмне забезпечення.

До спеціальних засобів, які використовуються поліцейськими для реалізації службових повноважень, зокрема, для захисту життя постраждалого внаслідок ураження на місці події, також можна віднести й зазначені в нормах належності медичного забезпечення лікарські засоби та засоби медичного призначення (кровоспинні джгути типу «Турнікет», бинти, оклюзійні наліпки, назо- та орофарингеальні трубки та ін.). Визначення спеціальних засобів медичного призначення в ЗУНП як превентивних (запобігання смерті до прибуття медичної допомоги) кореспондується з передбаченими у ст. 2, ч. 4 ст. 18 та ч. 14 ст. 23 ЗУНП обов'язками поліцейського, а також дозволить систематизувати поняття медичної та домедичної допомоги.

Наприклад, врегулювати питання легалізації спеціального тактичного спорядження, в тому числі, медичного призначення, яке очевидно виконує функцію превенції, а не примусу, на нашу думку, тож доцільно саме в переліку ч. 1 ст. 40 ЗУНП закріпити перелік засобів індивідуального захисту та тактичне медичне спорядження. В окремій частині цієї норми доцільно зазначити відсилання до відповідних порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах, затверджених МОЗ України [14], у разі потреби надання поліцейськими тактичної екстреної домедичної допомоги, що сприятиме долученню до розробки тактичних алгоритмів і на рівні МВС України.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підводячи підсумок необхідно зазначити, що систематизація застосування спеціальних засобів працівниками Національної поліції України на сьогодні залишається край актуальною, адже триває війна і на поліцейських покладаються додаткові повноваження, пов'язані з виконанням службово-бойових завдань. Системний аналіз ЗУНП свідчить про певну стереотипність законодавчої моделі спеціальних засобів, отже – й неоднomanітність теоретичних поглядів. Виходячи з функціонального призначення та технічних характеристик спеціальних засобів (індивідуального та колективного захисту, активної оборони, засоби активної оборони, засоби забезпечення спеціальних операцій, тварини) доцільно запровадити нову їх концепцію. Зокрема, систему спеціальних засобів передбачити у Розділі I «Загальні положення» ЗУНП (на кшталт ст. 5-1, яка врегулює використання найменування та ознак належності до поліції) окремою статтею «Спеціальні засоби» з наданням їх поняття та класифікацією на превентивні та примусові, а підстави та порядок їх застосування залишити в Розділі V серед пре-

вентивних і примусових поліцейських заходів. Це сприятиме створенню цілісної концепції спеціальних засобів та узгодженню між собою за змістом ст. 31 та ст. 42 ЗУНП і ст. 40 ЗУНП. Хоча, навіть така система поділу є умовною, адже одна й та сама річ може тлумачитись як «підручний» засіб і бути застосована з протилежною метою під час воєнного стану.

Особливу увагу в цьому питанні слід приділити перегляду спеціальних засобів, визнаних примусовими, вирішенню питання про впровадження нових видів спеціальних (специфічних) засобів, таких, наприклад, як тактичне медичне спорядження, а в ближній перспективі – визначити умови і порядок їх застосування у відомчих нормативних актах МВС України. Створення цілісної системи нормативно-правових актів сприятиме обізнаності поліцейських в організації й тактиці діяльності поліції в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про Національну Поліцію: Закон України від 02.07.2015. Відомості *Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
2. Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі, під час дії воєнного стану»: Закон України від 15.03.2022 року № 2123-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#n221>.
3. Про затвердження норм належності медичного забезпечення для підрозділів Національної поліції України: наказ МВС України від 20.05.2016 № 396. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0796-16#Text> (дата звернення 27.08.2022).
4. Перелік лікарських засобів та медичних виробів, які повинні бути в складі аптечок медичних загальновійськових індивідуальних: наказ МОЗ України від 05.01.2017 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0113-17#n17>.
5. Мислива О.О. Основи надання патрульною поліцією невідкладної (домедичної та медичної) допомоги постраждалим особам: навч. посібник. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 144 с. URL: <http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/2420>.
6. Mysliwa O. The modern methods of first aid (premedical care) teaching in the police institutions / O. Mysliwa, O. Nykyforova, I. Kuntsevych // *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Volume 1, no. 2. С. 219-231. DOI: 10.31733/2786-491X-2021-2-219-231. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/8219/1/21.pdf>.
7. Мислива О.О. Впровадження тактичної медицини в підготовку та діяльність Національної поліції України. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Випуск 1 (81). 2018. с. 304-312. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/215>.
8. Мислива О.О., Намлинська О.С. Новелізація законодавства в сфері надання домедичної допомоги поліцейськими. Науково-практичний журнал «Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика». № 2 (4). 2022.
9. Мислива О.О., Никифорова О.А., Бойко О.І. Використання міжнародного досвіду в ході навчання з тактичної медицини. Юридичний науковий електронний журнал. № 5. 2021. 30 червня. www.lsej.org.ua.
10. Синенький В.М. Застосування поліцейськими підручних засобів в стані необхідної оборони або крайньої необхідності в умовах воєнного стану. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 32. 2022. С. 242–248.
11. Пес Патрон на службі ДСНС. URL: <https://oppb.com.ua/articles/pes-patron-na-sluzhbi-dsns>.
12. Code of Federal Regulations / Title 32 / Subtitle A / Chapter V / Subchapter I / PART 632 / § 632.3. URL: http://www.ecfr.gov/cgi-bin/retrieveECFR?gp=&SID=f4d0d1175194719d3dd2c930c840c138&mc=true&n=pt32.4.632&r=PART&ty=HTML#se32.4.632_13.
13. Є. Бахчеван, В. Покайчук. Деякі питання застосування спеціальних засобів національною поліцією в умовах воєнного стану. Вісник ДДУВС. 2022. № 4.
14. Про затвердження порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах: наказ МОЗ України від 09.03.2022 р. № 441. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0356-22#Text> (дата звернення 28.09.2022).